

RELACJE DZIADKÓW Z WNUKAMI W UJĘCIU UKRAIŃSKICH NAUKOWCÓW

OLENA BOCHAROVA

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-8415-3925>

Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

Wprowadzenie

We współczesnej literaturze pedagogicznej coraz więcej uwagi poświęca się relacjom międzypokoleniowym. Dawniej obraz osoby starszej był ściśle związany z doświadczeniem życiowym i jego przekazywaniem młodszemu pokoleniu. Zwyczaje, tradycje, dziedzictwo kulturowe – wszystkie te czynniki zawsze odzwierciedlały stosunek młodych ludzi do osób starszych. Zmiany zachodzące we współczesnym społeczeństwie ukraińskim skłaniają naukowców ku przemyśleniu i zastanowieniu się nad treścią wychowania dziecka w rodzinie. Rodzina odgrywa istotną rolę w kształtowaniu cech moralnych dziecka oraz formuje jego stosunek do otaczającej rzeczywistości. Poziom relacji rodzinnych determinuje ponadto rozwój psychiczny, emocjonalny i społeczny dziecka, a także pomaga w nawiązywaniu kontaktów z osobami spoza środowiska rodzinnego.

W XXI w. relacje rodzinne uległy znacznym zmianom. Obecnie współczesna ukraińska rodzina przechodzi transformację stosunków międzypokoleniowych. Następuje destrukcja ustalonych norm życia rodzinnego w wyniku narastającej niestabilności małżeństw, nasilania konfliktów w relacjach międzypokoleniowych, zaniedbywania przez rodziców swoich obowiązków oraz słabego zaangażowania dziadków w wychowanie wnuków. Zmienia się także podejście młodych ludzi do wspólnego mieszkania z rodzicami pod jednym dachem.

Wymienione czynniki negatywnie wpływają na relacje między członkami rodziny. Dlatego jednym z zadań wychowania rodzinnego jest kształtowanie u dzieci szacunku wobec siebie, do rodziców oraz osób starszych i rówieśników. Formowanie szacunku do osób starszych ma szczególne znaczenie dla dzieci. Gruziński pedagog,

humanista Szałwa Amonaszwili, pisał: „Jeśli przejrzymy się dokładnie wszystkim działaniom dziecka, w tym treści gier, łatwo zauważymy, że w większości przypadków stara się ono naśladować dorosłych oraz postrzega siebie jako osobę dorosłą. Postawy pełne szacunku wobec innych osób kształtują się w relacjach rodzinnych opartych na bezpośrednim przykładzie starszych członków rodziny” (Amonaszwili, 1986a, s. 20).

Celem artykułu jest ukazanie roli dziadków w wychowaniu dzieci, opisanie relacji dziadkowie–wnuki oraz stereotypów na temat dziadków u dzieci.

Uwarunkowania relacji dziadkowie–wnuki

Na początku opracowania chciałabym się skupić na wyjaśnieniu pojęć kluczowych, stanowiących jego podstawę. W *Filozofii społecznej* pod red. Wiktora Andruszczenki i Mikołaja Horłacza (2002, s. 83), pojęcie *relacje* zostało zdefiniowane jako „ustalone więzi między ludźmi powstające w trakcie ich komunikacji i współpracy”. W opinii rosyjskiego psychologa Władimira Miasiszczewa (1995, s. 80), ten termin oznacza „stosunek osoby do rzeczywistości społecznej”. Według tegoż autora istotną rolę w relacjach mają emocje, zainteresowania, oceny i przekonania jednostki. W swojej pracy *Podstawowe problemy i obecny stan psychologii relacji międzyludzkich człowieka*, 1965 (Основные проблемы и современное состояние психологии отношений человека) Miasiszczew (1960, s. 32) podkreśla, że człowiek od narodzin do śmierci „jest częścią systemu relacji społecznych, który łączy człowieka z otaczającym światem. Umiejętność nawiązywania relacji z innymi ludźmi jest cechą specyficzną człowieka”.

Zdaniem Aleksandra Erszowa (1976, s. 22) istnieją dwa typy relacji: pierwszy typ – *selektywny* i drugi – *uwarunkowany*. Pierwszy oznacza relacje oparte na osobistej sympatii człowieka do rodzeństwa, krewnych, przyjaciół. Tworzą one tak zwany „mały krąg komunikacji”. Natomiast drugi – to są relacje zgodne z ustalonymi w grupie normami i wartościami; wzajemna życzliwość lub jej brak, szacunek lub jego brak, nastawienie pozytywne lub negatywne wobec osoby. Mikołaj Obozów (1990, s. 112) podkreślał, że „każda interakcja międzyludzka ma istotne znaczenie dla człowieka, ponieważ każda osoba ma różne potrzeby i aspiracje. Wówczas relacje międzyludzkie odzwierciedlają różne czynniki społeczno-kulturowe, psychologiczne, indywidualne, które stanowią ich podstawę”. Relacje są uważane za ważny składnik interakcji międzyludzkich, w tym rodzinnych. Relacje rodzinne to specyficzna forma kontaktu między ludźmi gotowymi do współpracy. Ich podstawę stanowią emocje, które występują zarówno jako wskaźnik, jak i forma współpracy.

W opinii Oleny Kononko (1998, s. 251), „*relacje rodzinne* – to zjawisko, które przejawia się w poznawaniu siebie nawzajem, we współpracy oraz nabywaniu wspólnych doświadczeń. Podstawą tych relacji jest rywalizacja, kompromis i współpraca”. Ukraiński badacz Iwan Bech (1998, s. 151) uważa, że „głównym elementem w relacjach międzyludzkich jest składnik emocjonalny, a pojęcie *relacje* traktuje jako element kluczowy w procesie становienia i rozwoju osobowości, odzwierciedlający

jedność człowieka i świata”. Rodzina odgrywa zatem istotną rolę w kształtowaniu postawy szacunku do starszych u dzieci, stwarza atmosferę sprzyjającą nawiązaniu kontaktów między członkami rodziny oraz wpływa na kształtowanie uczuć życzliwości i przyjaźni do bliskich osób. Kształtować szacunek u dziecka do osób starszych można przez: przekazanie wiedzy dziecku o postawie szacunku do osób starszych; kształtowanie odpowiedniego zachowania wobec osób starszych; kształtowanie empatii i uczuć moralnych u dziecka (troska, opieka, chęć niesienia pomocy).

W *Wielkim słowniku współczesnego języka ukraińskiego* (2005, s. 992) pod red. Wiaczesława Busela, pojęcie *szacunek* traktuje się „jako uczucie, oparte na uznaniu czyichś zasług oraz cech pozytywnych. Szanować oznacza traktować z szacunkiem kogoś, mieć poczucie szacunku wobec kogoś; jest to stosunek do osób godnych zaufania lub do rzeczy uważanych za wartościowe”.

Szacunek ma złożoną, wieloaspektową strukturę; może być właściwością osoby, grupy osób lub całej społeczności. Człowiek może mieć szacunek do samego siebie lub do świata zewnętrznego. Przedmiotem szacunku mogą być pewne cechy i właściwości: siła, inteligencja, zdolności, zamożność, pozycja społeczna. Przez kształtowanie szacunku do osób starszych rozumiemy proces celowego oddziaływania na osobę w celu kształtowania u niej postaw szacunku, troski, tolerancji, poszanowania godności osób z dużym doświadczeniem życiowym (Zimbali, 2003).

W latach 2008–2009 ukraińska badaczka Olga Diaczenko (2010, s. 10–12) przeprowadziła badanie wśród 426 uczniów klas I–IV w celu wyjaśnienia poziomu szacunku wobec ludzi starszych u dzieci. W trakcie opracowania wyników badań wyodrębniła trzy poziomy szacunku: *niski*, *średni* i *wysoki*. Uczniowie o *niskim poziomie szacunku* charakteryzowali się brakiem lub powierzchowną wiedzą o cnotach ludzkich. Mając zawyżoną samoocenę i błędne przekonanie o swojej wyjątkowości, uważali, że nie każdej osobie należy się szacunek. Uczniowie o *średnim poziomie szacunku* mieli pewną wiedzę na temat cnót ludzkich, lecz ich sądy były nie do końca jasne. Byli przekonani, że każdy człowiek zasługuje na szacunek, jednak nie do końca potrafili wyjaśnić swoje odpowiedzi. Pomimo że mieli wiedzę na temat, jak należy się zachowywać wobec osoby starszej, jednak nie zawsze to wykazywali. Deklarowali, że warto pomagać tylko osobom, które ich interesują. Uczniowie o *wysokim poziomie szacunku* wyróżniali się głęboką wiedzą na temat cnót ludzkich. Byli przekonani, że każdego człowieka należy traktować z szacunkiem. Cenili u osób bliskich cechy moralne. Mieli wiedzę na temat norm moralnych; ich działania miały motywy. Byli chętni do pomocy zarówno rodzicom, krewnym, jak i przyjacielom. Badanie także wykazało, że większość uczniów (51,8%) miała średni poziom szacunku do ludzi ze starszego pokolenia. 24,3% uczniów miało wysoki poziom szacunku do osób starszych. Natomiast niski poziom szacunku wykazało 23,9% uczniów. Analiza odpowiedzi świadczyła o konieczności przekazania wiedzy dzieciom na temat szacunku do ludzi starszych.

Dziesięć lat później w roku 2018 ukraińska badaczka Olga Riaboszapka (2019) powtórzyła badanie, lecz przeprowadziła je wśród 280 przedszkolaków. W tabeli 1 zostały przedstawione czynniki, kryteria i wskaźniki kształtowania szacunku do ludzi starszych.

Tabela 1.*Czynniki, kryteria i wskaźniki kształtowania szacunku do ludzi starszych u dzieci*

Czynniki	Kryteria	Wskaźniki
Informacyjno- -treściowy	Poznawczy	1) wiedza na temat szacunku do osób starszych; 2) zdolność do obiektywnej oceny zachowania rówieśników wobec osób ze starszego pokolenia; 3) zdolność do oceny własnego zachowania wobec osób starszych.
Emocjonalno- -wartościowy	Emocjonalno- -sensoryczny	1) wiedza na temat uczuć wobec ludzi starszych; umiejętność rozpoznawania i adekwatnego reagowania na nie; 2) umiejętność odczuwania i rozumienia stanu emocjonalnego osób starszych oraz przyczyn, które go wywołują; 3) poczucie bliskości emocjonalnej dziecka z dziadkami; 4) stosunek do siebie i do starszego pokolenia jako najwyższa wartość; 5) umiejętność wczuwania się w stany dziadków; 6) bycie świadomym swoich doświadczeń i umiejętność kontrolowania własnych stanów emocjonalnych.
Aktywnościowy	Behawioralny	1) wiedza na temat szacunku do osób starszych oraz okazywanie go w różnych sytuacjach; 2) chęć dziecka do bezinteresownej pomocy osobom ze starszego pokolenia w codziennych sytuacjach; rozróżnienie przez dzieci pojęć „chęć” i „trzeba”; 3) znalezienie realnego rozwiązania sytuacji związanej z zachowaniem moralnym wobec ludzi starszych.

Źródło: Riaboszapka, 2019, s. 92–93.

Na podstawie ustalonych kryteriów oraz wskaźników Riaboszapka (2019, s. 136) przedstawiła trzy poziomy szacunku do ludzi starszych u dzieci: *wysoki, średni i podstawowy*.

Przedszkolaki charakteryzujące się *wysokim poziomem szacunku* do osób starszych mają wiedzę na temat szacunku, potrafią obiektywnie ocenić własne zachowanie i rówieśników, mają wiedzę na temat emocji i uczuć osób starszych, umieją je rozpoznać i adekwatnie na nie reagują, rozumieją stany emocjonalne osób starszych, potrafią wskazać przyczyny, które mogą je wywołać, mają poczucie bliskości emocjonalnej z dziadkami, stosunek do siebie i do ludzi ze starszego pokolenia uważają za najwyższą wartość, wczuwają się w stany emocjonalne dziadków oraz umieją je kontrolować, są zawsze chętne do bezinteresownej pomocy osobom starszym w codziennych sytuacjach, doskonale rozróżniają znaczenie słów „chęć” i „trzeba”. Natomiast dzieci ze *średnim poziomem szacunku* do ludzi starszych mają pewną wiedzę na temat tego pojęcia, chociaż nie zawsze potrafią dokonać obiektywnej oceny własnego zachowania i zachowania rówieśników, nie zawsze zwracają uwagę na emocje i uczucia ludzi starszych, rzadko potrafią je zidentyfikować i odpowiednio na nie

zareagować, nie zawsze odczuwają i rozumieją stany emocjonalne osób starszych i przyczyny, które je wywołują. Stąd też nie czują bliskości emocjonalnej z dziadkami, co łączy się z tym, że nie traktują zarówno siebie, jak i starszego pokolenia jako najwyższą wartość. Ponadto, nie zawsze wykazują się empatią wobec dziadków; częściowo mogą kontrolować własne emocje, nie zawsze są gotowe do bezinteresownej pomocy osobom starszym w codziennych sytuacjach i nie do końca rozumieją różnicę pomiędzy pojęciami „chęć” i „trzeba”. *Podstawowy poziom* mają przedszkolaki ze słabą wiedzą na temat szacunku. Są one niezdolne do oceny własnego zachowania i zachowania rówieśników wobec ludzi starszych, koncentrują się wyłącznie na własnych doświadczeniach i przeżyciach, długo nie koncentrują się na bólu dziadków lub wykazują całkowity brak zainteresowania w tym zakresie, nie potrafią kochać nawet bliskich, nie chcą bezinteresownie pomagać ludziom ze starszego pokolenia w codziennych czynnościach, nie rozróżniają znaczenia pojęć „chęć” i „trzeba”, a w ich postępowaniach przeważają motywy egoistyczne. Badanie wykazało, że większość dzieci, czyli 119 osób (88,2%) ma średni poziom szacunku wobec osób starszych, 95 osób (62,9% ankietowanych) – podstawowy oraz 66 osób (48,9% badanych) – wysoki (Riaboszapka, 2019, s. 138).

Wyniki badania przeprowadzonego przez Riaboszpkę (2019) i Diaczenko (2010) świadczyły, że dzieci wykazują średni poziom szacunku do osób ze starszego pokolenia. Priorytetowym zadaniem rodziny winno być zatem przekazanie koniecznej wiedzy dzieciom na temat szacunku do osób starszych.

Szacunek jest podstawą wychowania moralnego rozumianego jako celowy proces przyswajania przez dzieci norm moralnych, wartości, zasad, ideałów wypracowanych przez ludzkość. Celem wychowania moralnego jest kształtowanie osobowości moralnej (Kremen, 2008, s. 45). W *Słowniku pedagogicznym* pod red. Semena Honczarenki (1997, s. 201) pojęcie *moralność* zostało zdefiniowane jako „świadomość społeczna, system poglądów, idei, norm i ocen, które regulują ludzkie zachowania i pełnią funkcje poznawcze, oceniające, wychowawcze. Normy moralne determinują aktywność i zachowanie człowieka. Zadaniem wychowania moralnego jest formowanie świadomości moralnej u wychowanków, celem której jest rozwijanie uczuć moralnych oraz kształtowanie przyzwyczajzeń moralnych zgodnie z przyjętą ideologią społeczną. Wychowanie moralne realizuje się poprzez krzewienie u dzieci tradycji narodowych, kultury duchowej oraz norm moralnych regulujących relacje w społeczeństwie, aktywność i zachowania ludzi”.

Pierwszą wiedzę o normach moralnych dziecko nabywa w rodzinie od rodziców lub od dziadków. W kręgu rodzinnym poprzez bajki, opowieści, rozmowy i relacje z bliskimi dziecko poznaje treść takich pojęć, jak: dobro i zło, sprawiedliwość, wrażliwość, troska, pracowitość, współczucie, odwaga, uczciwość, obowiązek, prawda oraz oszczędność. Dziadkowie są ważni dla swoich wnuków jako starsi członkowie rodziny i osoby bliskie. Właściwe relacje z nimi poszerzają krąg doświadczeń psychicznych i społecznych. Stwarzają także fundamenty kształtowania się poczucia zakorzenienia w rodzinie na przyszłość, jednocześnie sprzyjając rozwojowi tożsamości

indywidualnej. Mimo że wraz z wiekiem te poglądy się zmieniają i pogłębiają, to fundamenty wiedzy są budowane w dzieciństwie często przez starsze pokolenie. Jest to oczywiste, bo dziadkowie mają więcej czasu wolnego niż rodzice i tym samym więcej możliwości dla przekazywania dzieciom mądrości i wiedzy zawartej w bajkach, legendach czy historii.

Rola dziadków w wychowaniu wnuków

Bycie dziadkiem czy babcią zależy zarówno od pozycji społecznej, jaką zajmuje człowiek, jak i od jego życiowej aktywności, ilości czasu wolnego oraz motywacji do podejmowania nowych ról. Olga Krasnowa (1999, s. 90) określiła trzy etapy bycia dziadkami.

Pierwszy – to pojawienie się na świecie pierwszego wnuka lub wnuczki, kiedy rodzice zmieniają się w dziadków i zyskują rolę babci i dziadka, która ma duże znaczenie dla nich samych. Jednak swój czas poświęcają jeszcze pracy czy swojemu rozwojowi, co wiąże się z tym, że mają mniej czasu na spędzanie go z wnukami. Są to „młodszy” dziadkowie.

Drugi etap rozpoczyna się w okresie, gdy wnuki mają 10–11 lat, a dziadkowie stają się starszymi osobami. W tym okresie „starszy” dziadkowie nie mają często zbyt dużo siły i ich stan zdrowia uniemożliwia aktywne spędzanie czasu z wnukami.

Trzeci etap bycia dziadkami zaczyna się, gdy wnuki, jako dorośli, mają pewne obowiązki wobec starszych członków rodziny. Na tym etapie następuje zmiana ról i zmienia się równowaga między zależnością a autonomią członków rodziny. Autorka wskazała także wiele czynników, które mogą wpływać na relacje dziadków z wnukami. Za główne z nich uznała: wiek, stan zdrowia, wykształcenie, aktywność zawodową, cechy osobowościowe, miejsce zamieszkania, a także relacje z własnymi dziećmi.

Krasnowa wyróżniła także kilka stylów „dziadkowania”:

1. *Typ formalny* – czytanie, spacer, oglądanie telewizji. Taka działalność nie wymaga od dziadków dużego wysiłku, tylko raczej czasu; są to czynności przyjemne i pożyteczne dla samych dziadków.
2. *Typ aktywny* – gry, lekcje, zabawy, spędzanie czasu wolnego. Ten typ działalności wymaga od dziadków, oprócz czasu, pewnego wysiłku zarówno intelektualnego, jak i fizycznego.
3. *Typ odległy*. Może to być na przykład spędzanie wakacji u dziadków na wsi. Z jednej strony dziadkowie nie mają dużo czasu na gry i zabawy czy czytanie książek, ale z drugiej dziecko, przebywając w innych warunkach, dostosowuje się do wymogów życia poza domem, uczy się samodzielności oraz poznaje nowych ludzi.

Poprzez kontakt z wnukami, zabawę i opiekę, dziadkowie czują się kochani i potrzebni. Ma to duży wpływ na ich zdrowie psychiczne, ale również fizyczne. Daje im to satysfakcję z życia i pomaga wzmocnić poczucie własnej wartości. Obecnie w większości przypadków zamiast rodzin wielopokoleniowych występuje model „dziadków

dochodzących”. Spędzają oni czas z wnukami głównie w weekendy, a w inne dni realizują swoje zajęcia, spotykają się ze znajomymi, czy oddają się własnym pasjom. Badaczka podkreśla, że zachowania dziadków wobec wnuków w dużej mierze zależą od wieku dziecka, a w mniejszym stopniu od wieku samych dziadków, poziomu ich wykształcenia, warunków życia i więzi rodzinnych. W komunikacji z wnukami dziadkowie przejawiają różny stopień aktywności. Zależy to od statusu dziadków, ich pokrewieństwa ze strony matki lub ojca, wspólnego lub oddzielnego zamieszkiwania. Dziadkowie, mieszkając razem z wnukami, mają więcej możliwości do komunikowania się z nimi (Krasnowa, 2000, s. 92).

W opinii Szałwy Amonaszewego (1986b, s. 82), „wnuki mają lepsze relacje i lepiej porozumiewają się z dziadkami niż z rodzicami, ponieważ dziadkowie w relacjach z wnukami kierują się ich marzeniami i aspiracjami. Stają się oni przyjaciółmi młodszego pokolenia, wysłuchują, kiedy zajdzie taka potrzeba, i zachowują powierzone im tajemnice. Szybciej idą na ustępstwa, co wynika z ich mądrości i doświadczenia życiowego. Doradzają również w różnych problemach, rozmawiają ze swoimi wnukami o życiu. Z kolei wnuki kochają dziadków nie za prezenty, lecz za szczerość, ponieważ mają więcej wspólnych tematów do omówienia z dziadkami niż z rodzicami. Często rodzice nie mają wystarczająco dużo czasu, aby wniknąć w świat dziecka i nie traktują dziecięcych problemów i zainteresowań poważnie, tak jak to robią dziadkowie”.

Pewnie dlatego kształtowanie szacunku do osób starszych u dzieci powinno się rozpocząć jak najwcześniej. Takim wiekiem jest wiek przedszkolny. Jest to okres intensywnego rozwoju osobowości człowieka. Na tym etapie kształtują się podstawowe cechy osobowości, takie jak: stosunek do siebie i innych ludzi, przyswajanie wartości społecznych. Najważniejszymi osobami na tym etapie rozwoju są członkowie rodziny. Dziecko przez naśladowictwo uczy się wzorców zachowań od swoich rodziców. Jeśli rodzice dziecka uznają swoich rodziców za autorytet, to wnuki z reguły także będą o to dbać. Ponadto, dobre relacje rodzinne uczą dzieci wrażliwości, uwzględnienia zainteresowań i potrzeb innych ludzi. Umiejętność znalezienia wspólnego języka, nawiązania kontaktu z dziadkami świadczy o dojrzałości moralnej wnuków. W rodzinach wielopokoleniowych, gdzie są dziadkowie, jest więcej możliwości do kształtowania szacunku wobec osób starszych niż w rodzinach nuklearnych. Relacje dziecka z dziadkami są ważnymi czynnikami rozwoju emocjonalnego. Szczera miłość dziadków do wnuków ma szczególnie podłoże emocjonalne. W przeciwieństwie do rodziców „dziadkowie są bardziej świadomi wartości dzieciństwa niż ich dorosłe dzieci” (Kulikowa 1999, s. 83).

Dziadkowie to zawsze ważne osoby dla swoich wnuków, ale kontekst, w którym dzisiaj przebiega rozwój pokoleń, modyfikuje to znaczenie. Skłania to do postawienia pytania: Jakie znaczenie mają dziś dziadkowie dla rozwoju swoich wnuków?

Ciekawe były odpowiedzi 280 przedszkolaków na temat wiedzy o dziadkach przeprowadzone przez Riaboszapkę (2019, s. 115). Na pytanie: „Czy lubisz spędzać czas z dziadkami? Jeśli tak, to dlaczego?” 53,1% dzieci odpowiadało: „Lubię, bo dziadkowie są weseli”, 27,7% przedszkolaków wskazało, że dziadkowie zawsze uważnie słu-

chają tego, co opowiadają wnuki, 12,3% dzieci lubi spędzać czas z dziadkami, „bo oni zawsze wspierają i pomagają”. Były także odpowiedzi negatywne: 3,8% dzieci nie lubi spędzać czasu z dziadkami, gdyż dziadkowie nie potrafią szybko biegać i skakać, a 3,1% dzieci nie lubi spędzać czasu u dziadków, ponieważ oni potrzebują pomocy.

Na pytanie: „Czy chcesz być podobny(a) do dziadków?” 96,2% dzieci odpowiedziało – nie, a 3,8% dzieci, że chcą być podobne do nich.

Na pytanie: „Kim jest osoba starsza?” 43,1% dzieci odpowiedziało – to jest starszek, 27,7% dzieci uważa, że to jest osoba słaba, a 29,2% przedszkolaków nie udzieliło żadnej odpowiedzi.

Pewne trudności miały dzieci z odpowiedzią na pytanie: „Co to znaczy szanować osoby starsze?”. 17% dzieci rozumie to pojęcie jako: „nie denerwować osób starszych”, „traktować je z troską”, „pomagać dziadkom”, „opiekować się osobami starszymi”, „słuchać dziadków”. Z kolei 47% dzieci nie potrafiło w pełni wytłumaczyć, jak rozumieją to pojęcie. Natomiast 34% respondentów w ogóle nie udzieliło odpowiedzi na to pytanie, co daje podstawy sądzić, że nie rozumieją pojęcia „szacunek do osób starszych”.

Na pytanie: „Jak opiekujesz się dziadkami?” nie wszystkie dzieci były w stanie udzielić pełnej odpowiedzi. Szczegółowych odpowiedzi udzieliło tylko 20% dzieci. Większość z nich (45% ankietowanych) podała odpowiedzi typowe: „pomagam babci znaleźć okulary”, „jestem grzeczny”, „pomagam dziadkom w sprzątanii”. Niektóre dzieci wskazywały związek przyczynowy: „jeśli nie będę grzeczny, dziadkowie nie kupią mi słodyczy”; „jak pomogę, to pozwolą mi wyjść na spacer”. Niestety, 35% przedszkolaków w ogóle nie udzieliło odpowiedzi na to pytanie.

Okazuje się, że nie ma jednego uniwersalnego wzorca, według którego należy budować relacje z dziadkami. Dla jednej rodziny dobra jest taka relacja, w której dziadkowie widują wnuki jedynie raz w miesiącu na niedzielnym obiedzie, dla innej, kiedy codziennie pomagają w opiece nad wnukami. Czasami bywa tak, że z różnych powodów relacje z dziadkami nie układają się najlepiej.

Istnieje kilka czynników, które mogą wpływać na relacje dziadków z wnukami. Są to m.in.: wiek, stan zdrowia, wykształcenie, aktywność zawodowa, cechy osobowościowe, miejsce zamieszkania, a także relacje z własnymi dziećmi. Czynniki te łączą się często ze sobą.

Ciekawe były odpowiedzi dzieci na pytanie: „Jakbyś mógł(a) coś zmienić, to co zrobił(a)byś dla osób starszych?”. Większość – 64% dzieci oddało przewagę wartościom materialnym: „dał(a)bym pieniędzy”, „kupił(a)bym nowe ubrania, nowy telewizor, pralkę dla babci, wędkę dla dziadka”. 16% dzieci preferowało wartości moralne i duchowe: „nigdy nie chorować”, „nie męczyć się”, „nie płakać”, „zawsze być uśmiechniętym, szczęśliwym”. 20% badanych nie potrafiło odpowiedzieć na to pytanie (Riaboszapka, 2019, s. 116–118).

Odpowiedzi przedszkolaków świadczyły o tym, że dobrze rozumieją trudną sytuację finansową dziadków i chcą im pomóc, np. kupić rzeczy takie jak nowe ubrania, nowy telewizor, pralkę dla babci, wędkę dla dziadka.

Na podstawie analizy materiału empirycznego można stwierdzić, że dzieci kochają swoich dziadków i lubią spędzać z nimi czas. Sprawowanie roli babci czy dziadka nie należy do najłatwiejszych zadań. Jednak przez kontakt z wnukami, zabawę i opiekę, dziadkowie czują się kochani i potrzebni. Ma to duży wpływ na ich zdrowie psychiczne, ale również fizyczne. Daje im satysfakcję z życia i pomaga wzmocnić poczucie własnej wartości.

Podsumowanie

Badanie relacji między osobami starszymi a wnukami oraz specyfiki ich komunikacji ujawniło, że tego rodzaju interakcja jest bardzo ważna zarówno dla wnuków, jak i dla osób starszych, i powinna się odbywać stale. Historycznie dziadkowie zawsze mieli wpływ na relacje rodzinne, stanowili źródło wiedzy, przykładów moralnych i wiary. Starsi przekazują tradycje i zwyczaje rodzinne oraz wiedzę historyczną, kulturową i życiową; uczestniczą w różnych, ważnych dla rodziny sytuacjach. W rezultacie osoby starsze czują się potrzebne, aktywne społecznie, a wnuki doświadczają mądrości poprzednich pokoleń, co znacznie ułatwia proces ich socjalizacji. Najważniejszymi zadaniami dziadków jest opieka i wychowanie. Służą oni dobrą radą, ciepłym słowem, wsparciem i pomocą. Często pomagają w nauce, uczą empatii, tolerancji i przekazują wartości. Doradzają również w różnych problemach, rozmawiają ze swoimi wnukami o życiu.

Dziecko obserwując zachowanie swoich rodziców uczy się szacunku do matki i ojca, sposobów okazywania uczuć osobom starszym, udzielania pomocy i opieki, uczy się, jak korzystać z tradycji. Współcześni dziadkowie są aktywni zawodowo, mają swoje zajęcia i hobby, a czas spędzany na emeryturze nie zawsze jest kojarzony z wychowywaniem wnuków. Pomimo tego że modele rodzinne zmieniły się, wartości do przekazania nadal zostały niezmiennie, a potrzeba podtrzymania relacji między pokoleniami wciąż jest aktualna.

Bibliografia

- Amonaszwili, Sz. (1986a). *Kak żywete, deti?: posobie dla uczitela*. Moskwa: Prosweszczenie [Амонашвили, Ш. (1986). *Как живете, дети?: пособие для учителя*. Москва: Просвещение].
- Amonaszwili, Sz. (1986b). *W szkolu – s szesti let*. Moskwa: Pedagogika [Амонашвили, Ш. (1986). *В школу – с шести летю*. Москва: Педагогика].
- Andruszczenko, W., Horłacz, N. (2002). *Socialna filozofia*. Kyjiw-Charkow: Edinorog [Андрущенко, В., Горлач, Н. (2002). *Социальная философия*. Київ-Харьков: ИЦ Единорог].
- Bech, I. (1998). *Osobystisto zorientowane wychowania*. Kyjiw: Instytut Zmistu Metod i Nawczania [Бех, И. (1998). *Особистісно зорієнтоване виховання*. Київ: ІЗМН].
- Breslaw, G. (1979). Wlijanie meżlicznostnych kontaktow w semje na formirowanie licznosti rebenka: *Psichologiczeskie osnovy formirowania licznosti w uslowijach obszczestwennogo wospitanija*, 182–192 [Бреслав, Г. (1979). Влияние межличностных контактов в семье на формирование личности ребенка. *Психологические основы формирования личности в условиях общественного воспитания*, 182–192].

- Busel, W. (2005). *Welykyj tлумачnyj slownyk suchasnoji ukrajinskoji mowy*. Kyjiw, Irpin: Perun, T. VIII [Бусел, В. (2005). Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ, Ірпін: Перун, Т. VIII].
- Diaczenko, O. (2013). Wychowannia u mołodszych szkolariw szanoblywogo stawlennja do ludej jako waźnyj aspekt socializacji. *Psychologo-pedagogiczni problemy silskoj szkoly*, 47, 213–217 [Дяченко, О. (2013). Виховання у молодших школярів шанобливого ставлення до людей як важливий аспект соціалізації. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*, 47, 213–217].
- Diaczenko, O. (2010). *Wychowannia u mołodszych szkolariw szanoblywogo stawlennia do ludej*. Autoreferat dysertacji kandydata pedagogicznych nauk: 13:00:07. Mykołajwskij Derżawny Uniwersytet im. W.O. Suchomlynskogo [Дяченко, О. (2010). *Виховання у молодших школярів шанобливого ставлення до людей*: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук 13.00.07 – теорія і методика виховання. Миколаївський державний університет ім. В.О. Сухомлинського].
- Honczarenko, S. (1997). *Ukrajinkyj pedagogicznyj slownyk*. Kyjiw: Lybid [Гончаренко, С. (1997). *Український педагогічний словник*. Київ: Либідь].
- Erszow, A. (1976). *Licznost i kolektiw (mežlicznostnye konflikty i ich razreszenie)*. Leningrad: Znanie [Ершов, А. (1976). *Личность и коллектив (межличностные конфликты в коллективе и их разрешение)*. Ленинград: Знание].
- Zimbuli, A. (2003). *Lekcii po etike: uczebne posobie*. Sankt-Peterburg: RGPU im. A.I. Gercena [Зимбули, А. (2003). *Лекции по этике: учебное пособие*. Санкт-Петербург: РГПУ им. А.И. Герцена].
- Kononko, O. (1998). *Socialno-emosijnny rozwytok osobystosti w doszkilnomu dytynstwi*. Kyjiw: Oswita [Кононко, О. (1998). *Соціально-емоційний розвиток особистості (в дошкільному дитинстві)*. Київ: Освіта].
- Krasnowa, O. (1999). Pożylye ženszczyzny w semje w usłowijach bolszego goroda. *Psychologija zrelosti i starenija*, 3, 8–16 [Краснова, О. (1999). Пожилые женщины в семье в условиях большого города. *Психология зрелости и старения*, 3, 8–16].
- Krasnowa, O. (2000). Rol babuszki:rawnitelny analiz. *Psychologija zrelosti i starenija*, 2, 89–114 [Краснова, О. (2000). Роль бабушки: сравнительный анализ. *Психология зрелости и старения*, 2, 89–114].
- Kremen, W. (2008). *Encyklopedija oswity*. Kyjiw: JurinkomInter [Кремень, В. (2008). *Енциклопедія освіти*. Київ: ЮрінкомІнтер].
- Kulikowa, T. (1999). *Semejnaja pedagogika i domasznee wospitanie: Uczebnik dla studentow srednich i wyszych uczebnych zawedenij*. Moskwa: Akademia [Куликова, Т. (1999). *Семейная педагогика и домашнее воспитание: учеб. для студ. сред. и высш. пед. учеб. заведений*. Москва: Академия].
- Miasiszczew, W. (1995). *Psychologija odnoszenij*. Moskwa: Institut praktičeskoj psychologii, Wologoz: NPO MODEK [Мясищев, В. (1995). *Психология отношений*. Москва: Ин-т практ. психологии; Воронеж: НПО «МОДЭК»].
- Miasiszczew, W. (1960). Osnownye problemy i sowremennoje sostojanie psychologii odnoszenij cze-kowecka. *Psychologiczeskaja nauka w SSSR*. Moskwa: Izdatelstwo APN RSFSR, T. 2, 110–125 [Мясищев, В. (1960). Основные проблемы и современное состояние психологических отношений человека. *Психол. наука в СССР*. Москва: Издательство АПН РСФСР, Т. 2, 110–125].
- Obozow, N. (1990). *Psychologija mežlicznostnych odnoszenij*. Kyjiw: Izdatelstwo Lybid [Обозов Н. (1990). *Психология межличностных отношений*. Київ: Изд-во Либідь].
- Riaboszapka, O. (2019). *Wychowannia u starszych doszkilnykiw powaźnogo stawlennia do ludej psychologo wiku*. Dysertacja kandydata pedagogicznych nauk: 13:00:07 – teoria i metodyka wychowannia; Umanskyj derżawny pedagogiczny uniwersytet im. Pawła Tuczyny, Uman. <https://nauka.udpu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/06/%D0%A0%D1%8F%D0%B1%D0%BE->

%D1%88%D0%B0%D0%BF%D0%BA%D0%B0-%D0%B4%D0%B8%D1%81%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F-2.pdf (dostęp: 5.04.2021) [Рябошапка, О. (2019). *Виховання у старших дошкільників поважного ставлення до людей похилого віку*. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.07 теорія і методика виховання. Уманський державний педагогічний університет ім. Павла Тичини, Умань].

RELATIONSHIP BETWEEN GRANDPARENTS WITH GRANDCHILDREN FROM THE PERSPECTIVE OF UKRAINIAN RESEARCHERS

Abstract

The article reviews the theories and research results of Ukrainian researchers on the role of grandparents in the family and their relationship with grandchildren. The changes that began to occur in recent years are reflected in the family model in which grandparents, parents, and children always functioned. Apart from parents, grandparents have a great influence on raising children. Today's grandparents are professionally active, have their own activities and hobbies, and the time spent in retirement is not immediately associated with raising grandchildren.

The study explains the key terms, such as *relationships, family relationships, respect, respect for the elderly, moral education* and *morality*. The author presents the results of research conducted among children by Ukrainian researchers Olga Diachenko and Olga Riaboshapka.

The aim of this research was to clarify the level of respect towards elderly in preschool and early school children.

Keywords: respect, grandparents, family, relationships, grandchildren